

Prof. Dr. Nimet YILDIRIM
Atatürk Üniversitesi
Edebiyat fakültesi
Fars dili ve edebiyatı bölümü
E-mail: sahname79@gmail.com

NİZAMÎ GENCEVÎ'NİN, MAHZENÜ'L-ESRÂR'I

Anahtar kelimeler: Nizâmî Gencevî, Mahzenü'l-Esrâr, tasavvuf, fars edebiyatı, mesnevi, mistik-felsefi şiir

Büyük bilge, sufi ve dâhi şair Genceli Nizamî, hem lirik şiirde hem sufi ve hem de kahramanlık şiirlerinde yaratıcı üstün bir yetenektir. İlk şiirlerini söylediği günlerden günümüze dek eserleriyle hep doruklarda yer almış eşsiz bir dehâdır. Sufiliği ve tasavvuftaki yüce makamıyla “Şeyh Nizamî” olarak da bilinen Nizamî, Azerbaycan ve Türk edebiyatlarında, Farsça yazılmış edebiyatta bundan da öte bu sınırları aşarak dünya edebiyatlarında ilk kez kendisinin oluşturduğu ve şiirlerinde kullandığı kelimeler ile özgün ve olağanüstü bir tarz yaratmıştır. Bu yüzden edebiyatta çok özgün bir yere sahip, özellikle “hamse” türünde en yüce makama erişmiş bir bilge şairdir. Onun beşli mesnevilerindeki şairliğine, söz sanatlarındaki başarılarına, ifade tarzına, sözünün ve ifadelerinin gücüne erişen kimse olmamıştır. Başta Azerbaycan, Anadolu, İran, Hindistan olmak üzere çok geniş coğrafyalarda bu büyük söz ustasının eserleri elden ele dolaşmış, geniş kitlelerce okunmuş ve büyük şairler tarafından örnek alınarak aynı ya da benzeri konularda eserlerine çok sayıda nazireler yazılmıştır.

Azerbaycan ve Türk dünyasının fesahat ve belagat ustası Nizamî, bütün edebiyat otoritelerinin görüş birliğiyle mesnevi yazar şairlerin öncüsü, romantik aşk, kahramanlık anlatıları ve tasavvuf konulu eser dallarında şairlerin en önde gelenidir. Nizamî'nin kendisinden sonra Farsça yazar şairler ile genel olarak Doğu edebiyat dünyası başta olmak üzere edebiyat ve şiir üzerindeki etkileri derin olmuştur. Özellikle romantik aşk konulu mesnevilerindeki özgün, üstün ve eşsiz özelliklerinden dolayı onu geride bırakacak birisi bir yana, onunla boy ölçüşebilecek hiçbir yetenek görülmemiştir.

Hamuru aşk ile, en yüce ve kutsal duygularla yoğrulmuş bir yürek taşıyan Nizamî, hayatı boyunca dünyevi takıntılardan uzakta kalmayı başarmış, yüreğindeki aşk ateşi hiç sönmemiş, alevlenerek artmıştır. İşte eserlerinde görülen aşk, sevgi ve erdem esintileri de yüreğindeki bu aşk ateşinin dışa yansımalarıdır.

1. MAHZENÜ'L-ESRÂR

Genceli Nizamî'nin (ö. 1209) beş mesnevisinden ilki *Mahzenü'l-esrâr*, Gazneli Senaî'nin (ö. 1131) *Hadikatül-hakika*'sı tarzında, daha yenilikçi bir formatta, daha güçlü ve daha şairane bir dilde kaleme alınmış; ince düşünceler, özgün ve etkili örneklemeler, mecazlar, ustaca betimlemelerle dopdolu tasavvufi-felsefi bir eserdir.

Nizamî'nin *Mahzenü'l-esrâr* adlı mesnevisi, Gazneli Senaî ile başlayan tasavvuftaki vahdet temasını doruklara taşımış bir eser olarak tasavvuf tarihindeki yerini almıştır. Söz konusu eserlerle birlikte iki ayrı tür şiir artık ayrılma imkânları olamayacak bir şekilde bir tek kulvarda birleşmiş; bir kısmı “tasavvufi”, bir diğer kısmı da “vaaz ve öğüt” türü çok sayıda didaktik ya da öğüt içerikli önemli eserin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu dalda birinci

türde Mevlana Celaluddîn ile Feridüddîn-i Attâr, ikinci türde de Sadî-yi Şirazî en doruktaki yapıtların ustaları olmuşlardır.¹

Nizamî, bütün edebiyat otoritelerinin görüş birliğiyle mesnevi yazan şairlerin öncüsü, efsane yazarlarının en önde gelenidir. Onun *Mahzenü'l-esrâr*'ına yüzlerce nazire yazılmış, ancak bu nazirelerden hiç birisi onun derecesine erişememiştir. Metni alabildiğine zor anlaşılır olmasından dolayı *Mahzenü'l-esrâr* için birçok büyük şair ve edebiyat otoritesi tarafından açıklamalar ve şerhler de yazılmıştır.²

İlk kez kendisinin kullandığı sözcükler, tamlamalar, mazmunlar, terimler ve şiir konuları onun bütün bu alanlarda bir öncü, bir mucit olarak bilinmesini sağlamıştır. Özellikle beşli mesnevileri yazıldığından bu yana bu alanda eser veren bütün şairlere örnek olmuştur. Büyük şairler onun şairliğini, tarzını örnek almış ve onu izlemişler, *Beş Mesnevi*'sini taklit ederek eserlerini yazmışlardır. Bir diğer açıdan bakıldığında bir mesnevîde, *Mahzenü'l-esrâr*'ında beş ayrı naat yazan ilk şairdir. En önemli özellikleri arasında, hikmet ve felsefe konularını manzum olarak anlatan; kaside türü şiirleri övgü, abartı ve anlamsız yüceltmelerden arındıran ilk şair olması da yer almaktadır.

Penc Genc'in (*Beş Hazine*) ilk hazinesini oluşturan *Mahzenü'l-esrâr* formatı ve içeriği açısından diğer mesnevîlerinden tamamen farklıdır. *Mahzenü'l-esrâr*, ne bir aşkın serüvenini, ne de dünyanın bir hükümdar tarafından ele geçirilmesini anlatmaktadır. Bir hikâye, masal ya da destan da değildir. Bu açıdan beşli mesnevîlerdeki diğer hazinelerle hiçbir benzerliği yoktur. Onlarla ortak noktası yalnızca Nizamî'nin yazım tarzındaki düşünceleri ve mesnevi türünde olmasıdır. Bu kitap, beşlideki diğer dört kitapla şekil açısından bir birlik göstermese de bu onun, dil ve anlam açısından onlardan uzak ve ayrı olduğu anlamına gelmez. Tam tersine *Mahzenü'l-esrâr*'ın yazılmasının asıl amacı şair, Nizamî'den daha çok hekim, bilge ve Şeyh Nizami'nin ahlaki düşüncelerini içsel bir bağlılıkla okuyuculara aktarmaktır. İşte bu noktadan yola çıkarak ona dinsel eksenli kutsal bir kitap diyebiliriz. Nizamî, *Mahzenü'l-esrâr*'da şiir diliyle tasavvuf düşüncesini, inancı, ahlakı ve dünya görüşünü başkalarına telkin etme amacı taşır. Bilge şair ilahi bilgeliğin sırlarına ermiş, bütün bu sırları bu eseriyle bir hazine biçiminde eren gönüllere emanet etmiştir.³

Bu eserinde, düşüncelerini, gizemli, gizli hikâyeler, örnekler ve şairce teşbihlerle aktaran ve her şeyi tek bir varlıkta gören ulu bir pir ile karşılaşırız. Bu ulu mürşit, her zamanki gibi kitabını Allah'a bir övgü ve yakarıyla, kutsal bir mesajla açar. İslam'ın Tanrı hakkındaki temel inancında da olduğu gibi Nizami'ye göre; "Tüm varlıklar ondandır: zayıf toprak onun görkemli sancağı altına sığar. Biz onun varlığıyla yaşarken, o kendi gücüyle vardır. Varlığına dair hiçbir görüntü veya şekil yoktur. Kimseye benzemez, değişmez, ölmez. O, sonsuzdur. Hepimiz ölümlüyüz, bir tek sonsuz varlık o. Ulu olan, kutsal olan bir tek o."⁴

Onun böylesine ulu bir kişiliği ve usta şairliğini fark edip kendisine saygılarını sunan ilk hükümdar Behram Şah'tır. *Mahzenü'l-esrâr* Erzincan hükümdarı Fahreddin Behram Şah adına kaleme alınmıştır. İbn Bibî'nin aktardığına göre Fahreddin Behram Şah, bu değerli hediye karşılığında Nizamî'ye beş bin dinar ve çok değerli hediyelerle yüklü bir deve kervanı hediye etmiştir. Behram Şah'ın daveti üzerine onun sarayına gitmek istemiş, ancak güvenlik sorunu nedeniyle bu seferini gerçekleştirememiş, *Mahzenü'l-esrâr*'ını onun adına tamamlayarak kendisine göndermiştir.⁵

¹Hermann Ethé, *Târîh-i Edebiyyât-i Fârsî*, s. 154.

²Muhammed Ali-yi Terbiyet, *Dânişmendân-i Âzerbaycân*, s. 546-47.

³Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, *Azərbaycan Şairi Nizami*, Bakı 2011, s. 144.

⁴Şibli-yi Numanî, *Şi'rü'l-'Acem*, II, 228-29; Ağâ Bozorg Tehrânî, *ez-Zerî'a ilâ Tesânîfi's-Şi'a*, Necef-Beyrut 1357-1397 hk. I-XXVI., IX/4, 1308; Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, *Azərbaycan Şairi Nizami*, s. 145.

⁵Saîd-i Nefîsî, *Dîvân-i Kasâid ve Ğezeliyyât-i Nizâmî-yi Gencevî*, s. 10; Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, *Azərbaycan Şairi Nizami*, s. 83.

Selçuklular devrinde XI-XIII. yüzyıllarda Erzincan, Kemah, Divriği ve Karahisar şehirlerinin bulunduğu bölgeyi yönetmiş olan Türk hânedanı Mengüçüklü Beyliği, Malazgirt savaşından sonra Büyük Selçuklu Devleti sultanı Alparslan'ın kumandanlarından Mengüçük Gazi tarafından kurulmuştur. Fahreddin Behram Şah'ın 1165 yılında Erzincan'da beyliğin başına geçtiği bilinmektedir. Behram Şah'ın babasının adı Davud, dedesinin adı İshak idi. Davud daha önce Erzincan'ı idare etmiş olmalıdır. Fahreddin Behram Şah, kaynaklarda "Melik" unvanı ile anılan üçüncü Erzincan beyidir. Bir parasında da "Emîrü'l-ümerâ" unvanı görülür. Mengüçüklü hânedanının en tanınmış beyi olan Fahreddin Behram Şah akıllı, dürüst, ahlaklı, adaletli, şefkatli ve cömert bir hükümdar olarak tanınmış, bundan dolayı kendisine her yerde saygı gösterilmiştir. Selçuklu tarihçisi İbn Bibî, bu Mengüçüklü beyinin özelliklerini saydıktan sonra melikliği esnasında Erzincan'daki düğün ve yaslara katıldığını, katılmadığı zamanlarda da para ve yemek gönderdiğini, kışın kuşların ve vahşi hayvanların yemeleri için dağlara ve kırlara yiyecekler koydurduğunu yazar. Behram Şah, II. Kılıcarslan'ın damadı olduğu gibi bazı Selçuklu hükümdarlarının da kayınbabası idi.⁶

Fahreddin Behram Şah'ın daha sonraki Selçuklu sultanları ile ilişkileri de iyiydi. Kızı Melike Hatun'u 1213 yılından önce Selçuklular'dan Erzurum Hükümdarı Muğisüddin Tuğrul ile evlendiren Fahreddin Behram Şah, diğer kızı Selçuk Hatun'u da Selçuklu Hükümdarı I. İzzeddin Keykâvus'a verdi. Bu kıza annesi Selçuklu hânedanından olduğu için Selçuk Hatun adı konmuştur. Fahreddin Behram Şah, 1225 yılında vefat etti. Rivayete göre Erzincan civarındaki Aşağı Ula köyü yakınında bulunan kitablesiz türbe Fahreddin Behram Şah'a aittir.⁷

Şair *Mahzenü'l-esrâr*'ı yazarken kırk yaşlarındadır. Eser Farsça yazılmış mesnevilerin temel metinlerden ve en önemlilerinden biridir. Vaazlar, hikmet dolu sözler yanında öğütlere de yer veren *Mahzenü'l-esrâr* didaktik ve öğüt içerikli bölümlerden oluşur. Nizamî'nin diğer eserlerinden oldukça farklı ve bütünüyle tasavvuf konulu bir manzumedir.⁸

2. Mahzenü'l-esrâr'ın konusu

Nizamî, ilk mesnevisi *Mahzenü'l-esrâr*'da tasavvufi, ahlaki-felsefi konuları ele almaktadır. Özellikle Senâî'nin *Hadîka*'sını örnek alarak, üstün şairlik yetenekleriyle onun tarzını daha yücelere, doruklara eriştirerek, yenilikler ekleyerek bu eserini yazmıştır. İnce düşüncelerini, olağanüstü betimlemeleri, özenle seçilmiş örnekler ve örnek hikâyeleri, mecazlar, istiareler, şairsel bakış açısı, eşsiz teşbihler, özgün sözcükleri ve özgün bezekleriyle sunmakta, alabildiğine zor ve anlaşılması güç temaları üstün şairlik yetileriyle erginliğin doruklarına erişmiş söz sanatları becerisiyle en olgun dizelerle ve şiirin erginliğiyle dillendirmektedir.⁹

Mahzenü'l-esrâr'ın konuları tamamıyla ilk kez ele alınan ve özgün bir tarzda işlenen temalardan oluşur. Nizamî'nin bu eserinde kullandığı bahir de, vezin de hem efsane anlatılarında hem de mesnevi kalıbında bir ilktir. Nizamî'den önce hiçbir şair bu bahir ve vezinde mesnevi yazmamıştır. Eserin içeriği de özgün, tamamıyla büyük ve güçlü Nizamî'nin duyguları, düşünceleri, yaratıcılığı ve üstün şairlik yetenekleriyle dillendirdiği konulardan oluşur:¹⁰

من که سر اینده این نوگلم
باغ ترا نغمه سرا بلبلم

⁶Faruk Sümer, "Mengüçüklüler", *DİA*, XXIX, 139.

⁷Faruk Sümer, "Mengüçüklüler", *DİA*, XXIX, 140.

⁸Muhammed Ali-yi Terbiyet, *Dânişmendân-i Âzerbaycân*, s. 546-47; Browne, *Ez Senâî Tâ Sa'dî*, s. 95; Hermann Ethé, *Târîh-i Edebiyyât-i Fârsî*, s. 72; Zebîhullâh-i Safâ, *Târîh-i Edebiyyât*, II, 701-702.

⁹Jan Rypka, *Târîh-i Edebiyyât-i Îrân*, I, 386.

¹⁰Hasan Vahîd-i Destgirdî, *Gencîne-i Gencevî*, Tahran 1318 hş., s. Giriş, MZ.

در ره عشقت نفسی می زnm
بر سر کویت جرسی می زnm

عاریت کس نپذیرفته ام
آنچه دلم گفت بگو گفته ام

شعبده تازه برانگیختم
هیکلی از قالب نو ریختم

صبح روی چند ادب آموخته
پرده ز سحر سحری دوخته

مایه درویشی و شاهی در او
مخزن اسرار الهی در او

بر شکر او ننشسته مگس
نی مگس او شکر آلود کس

نوح درین بحر سپر بفکند
خضر درین چشمه سبو بشکند

Taptaze güle şarkı besteleyen ben
Bağının nağmeler şakıyan bülbülüüm ben

Aşkının yolunda nefes alır veririm ben
Mahallenin başında zil çalarım hep ben

Kimseden bir ödünç söz, asla almadım ben
Yüreğim neyi de dediyse, onu dedim ben

Yeni bir tarz ile bu büyülü sözleri söyledim ben
Yeni bir kalıpla alımlı yeni bir heykel yarattım ben

Sabah vakti ona nice zaman edep öğrettim ben
Seherin büyüsyyle bir büyülü perde diktim ben

Dervişliğin de hükümdarlığın da özü onda
Tanrı'nın sırlarının hazinesi onda

Konmamış onun şekerine hiçbir yabancı arı
Hiçbir yabancı şekerden bal ummaz benim arım

Bu denizde teslim olur Nuh bile
Bu pınarda testisini yere çalar Hızır bile¹¹

Nizamî Mahzenü'l-esrâr'ı gençlik çağlarında kaleme almıştır. Bunu kendisi eserlerinde birkaç yerde açıklamamış olsaydı, herkes onun bu eseri olgunluk ve erginlik, yaşlılık çağında, Hüsrev ile Şirin ve Heft Peyker'i de gençlik döneminde yazdığını düşünürdü.¹²

¹¹Nizamî-yi Gencevî, Mahzenü'l-esrâr, Bölüm: 12 "Der Makâm ve Mertebet-i in Nâme", Beyitler: 3-8.

¹²Hasan Vahîd-i Destgirdî, Gencîne-yi Gencevî, s. Giriş, MZ.

Nizâmî'nin Farsça olarak kaleme aldığı eserlerinde bu edebiyata derin etkisi kendisini çok seven bir şairler ve yazarlar grubunun oluşmasına, onu üstün yetenekleriyle öne çıkarıp övmelerine de neden olmuştur. Şiblî-yi Numanî onunla ilgili şunları söyler: “*Nizâmî, hikmet ve felsefe konularını ilk kez şiire taşıyan, kaside şiirlerini övgülerden ve anlamsız abartılı sözlerden arındıran şairdir.*”¹³

Nizâmî'nin eserlerinde en çok ele aldığı ve önemle üzerinde durduğu konu ahlaktır. Önemli ölçüde ahlak temasını ele alan *Mahzenü'l-esrâr* dışındaki eserleri de ahlak ile ilgili konularla dopdoludur.

Şiirde ve şairlikte en ince ve en yüce değerlerden biri de insani duyguları öne çıkarmaktır. Nizâmî bu değerleri öylesine yüce makamlara erdirmiş ki; şiir tarihinde Firdevsî'den başkası onunla bu konuda yarışamaz. Firdevsî, insanın coşkularından iç dünyasından ve duygularından söz ederken neredeyse tamamı bilinen, yaygın duyguları dillendirir.¹⁴ Ancak Nizâmî engin düşünce ve hayal gücüyle alabildiğine ince, derin anlamlı ve kimselerin hayal edemediği, dillendirmediği inceliklerden söz eder.

Nizâmî'nin eserleri arasında ilk didaktik mesnevisi *Mahzenü'l-esrâr*'dır. Özellikle eserin ikinci bölümünde bu özelliği öne çıkar; hikmet, ahlak ve tasavvuf boyutlarıyla iç içe örgülenmiş bir anlatım dikkat çeker. Nizâmî'nin ünlü eseri *Mahzenü'l-esrâr*'ı kaleme almaya başladığı günlerde zühd ile sufiliğe olan derin ve yoğun ilgisi, hayatının sonlarına doğru *İskendername*'yi yazmaya başladığı günlerde de aynı şekilde ve hiç eksilmeden onun dünyasında varlığını sürdürmekteydi.¹⁵

Nizâmî'nin şiirlerinde dikkat çeken en önemli temalardan biri de aşktır. İlk eseri *Mahzenü'l-esrâr*'da aşk kuşu henüz yumurtlama çağındadır. Orada aşk sözü henüz “Ebcet” okuma aşamasındadır. Şair şöyle der:

اول کاین عشق پرستی نبود

در عدم آوازه هستی نبود

Önceleri dünyada bu aşk sevdası yoktu

Yokluklar içerisinde, varlıktan bir ses yoktu¹⁶

Bu aşama, tam da sufilerin ilk mektebe başladıkları çağ, aşkın hem varlığın başlangıcı hem de sonu olduğu çağdır. Hafızası oldukça güçlüdür ve söz sanatlarındaki dehâsı ve üstün zekâsıyla bu duyguları kendilerinden bilgi ve feyiz aldığı hocalarından daha güzel bir ifadeyle dillendirmiştir. Ancak kuru bir zahit aşamasından kurtulup ergin ve pişkin bir sufi aşamasına gelinceye, “Aşkın Yedi Şehri”ni gezinceye kadar uzun bir yol vardır önünde. Ona göre aşk; iki insanın buluşma halkası, insan ile doğa arasındaki bağlar değildir. Tam tersine aşk, yaratılışın mihrabı, varlık evreninin merkezi ve odak noktasıdır.¹⁷

3. MAHZENÜ'L-ESRÂR'IN İÇERİĞİ

2258 beyitten oluşan *Mahzenü'l-esrâr* iki bölüm olara düzenlenmiştir.

Birinci Bölüm:

- * Sözün Başı; Tevhid
- * Birinci Münacat/Tanrı'nın Siyaseti ve Kahrı
- * İkinci Münacat/Tanrının Bağışlaması
- * Ulu Peygamber'in Övgüsü
- * Peygamber'in miracı

¹³ Şiblî-yi Numanî, *Şi'rü'l-'Acem*, I, 229.

¹⁴ Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, *Azərbaycan Şairi Nizami*, s. 115.

¹⁵ Zerrînkûb, *Hikâyet Hemçonân Bakî*, s. 188.

¹⁶ Nizâmî-yi Gencevî, *Mahzenü'l-esrâr*, Bölüm 20: “Der Âferinîş-i Âdem”.

¹⁷ Celal Halîkî-yi Mutlak, “Nizâmî-yi Gencevî”, *DZEF*, VI, 512.

- * Peygamber'e Naatlar (4 Naat)
- * Fahreddin Behram Şah Hükümdar'ın Övgüsü...
- * Hükümdara Hitap ve Saygı
- * Bu Kitabın Makamı ve Değeri
- * Sözün Erdemi ve Üstünlüğü
- * Şiirin Düzyazıdan Üstünlüğü
- * Gecenin Rengi ve Gönlü Tanıma
- * **Halvetler:**
- * Gönlün Terbiyesi
- * Gece Eğlencesi

İkinci Bölüm: Makamlar/Makaleler:

- * Âdem'in Yaratılışı
- * Umutsuz Hükümdarın Rüyası ve Bağışlanması
- * Adalet ve İnsafı Koruma
- * Nuşirevan'ın Veziriyle Hikâyesi
- * Dünyanın Halleri
- * Süleyman ile Köylü Hikâyesi
- * Halkı Gözetmek
- * Yaşlı Kadın ile Sultan Sencer Hikâyesi
- * Yaşlılık Halleri
- * Kerpiç Kesen Yaşlının Hikâyesi
- * Varlıkların Değeri
- * Köpek, Avcı ve Tilki Hikâyesi
- * İnsanın Hayvanlardan Üstünlüğü
- * Feridun ile Ceylan Hikâyesi
- * Yaratılış
- * Yemişçi ile Tilki
- * Dünyanın Sıkıntılarından Kurtulma
- * Tövbesini Bozan Zahit Hikâyesi
- * Dünyanın Vefasızlığı
- * İleri Görüşlü Mubedin Hikâyesi
- * Dünyaya Veda
- * Birleriyle Çekişen İki Bilgenin Hikâyesi
- * Dünyayı Yerme
- * Hacı ile Sufî Hikâyesi
- * Gafletin Yerilmesi
- * Zalim Hükümdar İle Doğru Sözlü Adamın Hikâyesi

- * Cimrilerin Yerilmesi
- * Genç Şehzade ile Yaşlı Düşman Hikâyesi
- * Meslekte Hızlı İlerleme
- * Yaralı Çocuğun Hikâyesi
- * Hakka Tapmak, Halvetlere Çekilmek
- * Şeyh ile Mürid Hikâyesi
- * İkiyüzlülerin Yerilmesi
- * Cemşid ile Sırdaşı Hikâyesi
- * Ahireti Karşılama
- * Harun Reşid ile Berberinin Hikâyesi
- * Zamane Çocuklarının Yaramazlıkları
- * Bülbül ile Doğan Hikâyesi
- * Kitabın Sona Ermesi

جنبش اول که قلم برگرفت
حرف نخستین ز سخن درگرفت

پرده خلوت چو برانداختند
جلوت اول به سخن ساختند

تا سخن آوازه دل در نداد
جان تن آزاده به گل در نداد

چون قلم آمد شدن آغاز کرد
چشم جهان را به سخن باز کرد

بی سخن آوازه عالم نبود
این همه گفتند و سخن کم نبود

در لغت عشق سخن جان ماست
ما سخنیم این طلل ایوان ماست

خط هر اندیشه که پیوسته‌اند
بر پر مرغان سخن بسته‌اند

Kalem sözden aldı gücünü ilk hareketiyle
Söz idi kalemin ilk yazdığı kelime¹⁸

Halvet perdesi aralanınca varlığın
İlk cilvesi, tanığı söz oldu yaradılışın

Alımlı bir ses ile seslenmedikçe gönle
Girmedir can topraktan yaratılmış tene

¹⁸ “Bir şeyi istediğinde, O’nun buyruğu “ol!” demektir; hemen oluverir.” *Kur’ân*, Yasin: 82.

Gidip gelmeye başlayınca kâğıt üzerinde kalem
Açtı dünya gözünü söz idi ilk görülen

Ne değeri ne sesi olurdu dünyanın olmadan söz
Ne kadar söylense de hiç eksilmedi asla söz

Aşkın sözlüğünde canımız bizim söz
Tenimiz bir yıkık ayvanımız, biz ise söz

Nerede bir düşünce bir fikir varsa
Uçurur götürür onu söz kuşu ulağı makamına ¹⁹

Sanatkâr bilge, ârif bir zahit, yıldızbilimci, fıkıh bilgini, musikişinas, tarihçi, coğrafyacı, maharetli bir hekim, söz ustası, Azerbaycan'ın büyüğü söz söyleyen şairi, gizlilikler evreninin aynası Genceli Nizamî tamamen bir düşünür gözüyle, mesnevi şiir kalıbını akıllıca düşüncelerini dillendirmek için seçmiş, tılsımlı kalelerin burçlarındaki sanatkârlığını sözün olanca gücüyle eşsiz sırlarını açmak için kullanmıştır. Buradaki asıl amacı da güzellik burçlarından, erginlik doruklarından gelecek mesajlarını gelecek kuşaklara aktarmaktır. Nizamî, şairliğinden söz ederken şöyle der: “Bu dünyada söz söyleme sanatının en üstün makamı Yusuf oğlu İlyas’a verilmiştir”²⁰:

گر دل دهی ای پسر بدین پند
از پند پدر شوی برومند

در شعر مپیچ و در فن او
چون اکذب اوست احسن او

زین فن مطلب بلند نامی
کان ختم شده است بر نظامی

Kulak verirsen bu öğüde a oğul!
Babanın öğüdünden alırsın payını a oğul!

Dolaşma şiir çevresinde, uğraşma şiirle
En yalanı, en güzel olanıdır şiirin

Bu meslekten bekleme ad san, ululuk işi
Şiir söylemek bir tek Nizamî'nin işi ²¹

KAYNAKÇA

1. Ağâ Bozorg Tehrânî, *ez-Zerî'a ilâ Tesânîfi 'ş-Şî'a*, Nacef-Beyrut 1357-1397 hk. I-XXVI.
2. Celal Halıkî-yi Mutlak, “Nizâmî-yi Gencevî”, *Dânişnâme-yi Zebân-i Fârsî/DZEF*, Tahran 1395 hş. VI, 512-518.
3. Edward Granville Browne, *Ez Firdevsî Ta Sa'dî* (çev. Fethullâh-i Muctebâyî), Tahran 1373 hş.

¹⁹ Nizamî-yi Gencevî, *Mahzenü'l-esrâr*, Bölüm 13, Beyitler: 1-7.

²⁰ Bihruz-i Servetiyân, “Râz u Remz-i Sohen Der Âsâr-i Âyîne-yi Gayb, Nizamî-yi Gencevî, *Mecmua-yi Makâlât-i Nizâmî-yi Gencevî*, Tebriz 1372 hş., I, 327-28.

²¹ Nizamî-yi Gencevî, *Leylâ ve Mecnûn*, Bölüm: 9, Beyitler: 12-14.

4. Faruk Sümer, "Mengüçüklüler", DİA, XXIX, 140.
5. Hasan Vahîd-i Destgirdî, *Gencîne-i Gencevî*, Tahran 1318 hş.
6. Hermann Ethé, *Târîh-i Edebiyyât-i Fârsî* (çev. Rızâzâde-yi Şafak), Tahran 2536 şş.
7. Jan Rypka, *Târîh-i Edebiyyât-i Îrân* (çev. Kerîm-i Keşâverz), Tahran 1370 hş.
8. Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, *Azərbaycan Şairi Nizami*, Bakı 2011.
9. Muhammed Alî Terbiyet, *Dânişmendân-i Âzerbâycân* (yay. Ğulâmrızâ Tabâtabaî-yi Mecd), Tahran 1377 hş.
10. Nizâmî-yi Gencevî, Mahzenü'l-esrâr, Bölüm 20: "Der Âferiniş-i Âdem".
11. Nizâmî-yi Gencevî, Mahzenü'l-esrâr, Bölüm: 12 "Der Makâm ve Merte-bet-i in Nâme", Beyitler: 3-8.
12. Said-i Nefisî, *Dîvân-i Kasâid ve Ğezeliyyât-i Nizâmî-yi Gencevî*, Tahran 1363 hş.
13. Şiblî-yi Numanî, *Şi'rü'l-'Acem/Târîh-i Şi'r ve Edebiyyât-i Îrân*, Tahran 1335 hş. I-V.
14. Zebîhullâh-i Safâ, *Târîh-i Edebiyyât Der Îrân*, Tahran 1371 hş. I-V.

Нимет ЙЫЛДЫРЫМ
Профессор, доктор наук

«СОКРОВИЩНИЦА ТАЙН» НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ
РЕЗЮМЕ

Ключевые слова: Низами Гянджеви, «Махзан ал - асрар», суфизм, персидская литература, маснави, мистико-философская поэзия

Первая поэма-маснави из цикла «Пять сокровищ» (*Panj Ganj*, «Хамсе») Низами — «**Махзан ал-асрар**» («Сокровищница тайн») — написана в более новаторской форме, отличается выразительным поэтическим языком и создана под влиянием произведения «**Хадикат ал-хакика**» Санаи Газневи. Это мистико-философское произведение, насыщенное тонкими размышлениями, поучительными примерами, метафорами и мастерскими художественными описаниями.

Первая маснави цикла «Пять сокровищ» — «Махзан ал-асрар» — была создана в 570–572 гг. хиджры (1174–1176 гг.) и посвящена Фахраддину Бахрам-шаху, правителю Эрзинджана, находившегося в вассальной зависимости от сельджукского султана Анатолии Кылыч-Арслана. На момент написания произведения поэту было более сорока лет.

Данное произведение является одним из основополагающих текстов персидской литературы и занимает особое место среди маснави, написанных на персидском языке. В «Махзан ал-асрар», наряду с проповедями, мудрыми изречениями и наставлениями, широко представлены дидактические и нравоучительные мотивы. Поэма полностью посвящена суфийской тематике и существенно отличается по своему содержанию и идейной направленности от других произведений Низами.

NIZAMI GANJAVI'S MAKHZAN AL-ASRAR
SUMMARY

Keywords: Nizami Ganjavi, *Makhzan al-Asrar*, Sufism, Persian literature, masnavi, mystical-philosophical poetry

The first of Nizami's five mesnevis, *Mahzenü'l-esrâr*, is written in a more innovative format, in a stronger and more poetic language, in the style of Sanaî-yi Gaznevî's *Hadika*; it is a mystical-philosophical work full of subtle thoughts, examples, metaphors, and masterful descriptions. Penc Genc's first mesnevis, *Mahzenü'l-esrâr*, was written in 570-572/1174-1176 in the name of Fahredden Behram Shah, the ruler of Erzincan under Kılıç Arslan of the Anatolian Seljuk State. The poet was over forty years old when he wrote *Mahzenü'l-esrâr*. The work is one of the basic texts and the most important of the mesnevis written in Persian. *Mahzenü'l-esrar*, which includes sermons and words of wisdom as well as advice, consists of didactic and advisory sections. It is a poem entirely about Sufism, quite different from Nizami's other works.

Daxil oldu: 14.05.2026-cı il